

Розділ І.
ПЕРЕЛОГИ
ДОЛІ
ДАНИЛА
ЩЕРБАКІВСЬКОГО

❁ СПАДОК ПРЕДКІВ¹⁾

Свого часу В. Антонович — не тільки знакова фігура в українському русі другої половини ХІХ ст., але й безпосередній наставник героя цієї книжки — серед трьох визначників «моральної діяльності всякого чоловіка» надавав пріоритет «дідизні, отриманій від предків», що, на його думку, у кілька разів перевищувала вплив виховання та власної ініціативи²⁾. Хоч би як ставилися сьогодні до думки поважного історика, не можна оминати того факту, що Д. Щербаківський, як і чимало його колег (М. Біляшівський, М. Грушевський, В. Доманицький, С. Єфремов, К. Широцький, В. Січинський³⁾ та ін.), походив з духовного стану.

¹⁾Крім дисертаційного дослідження (див.: *Ходак І.* Наукова діяльність Данила Щербаківського в контексті історії українського мистецтвознавства першої третини ХХ століття. С. 43–46), до родоводу дослідника авторка книжки побіжно зверталася: *Ходак І.* Збирачі хатніх стінописів Уманщини: біографічні нариси. С. 76–77; *Її ж.* Брати Щербаківські: на шляху осягнення феномена української церковної архітектури. С. 7–8.

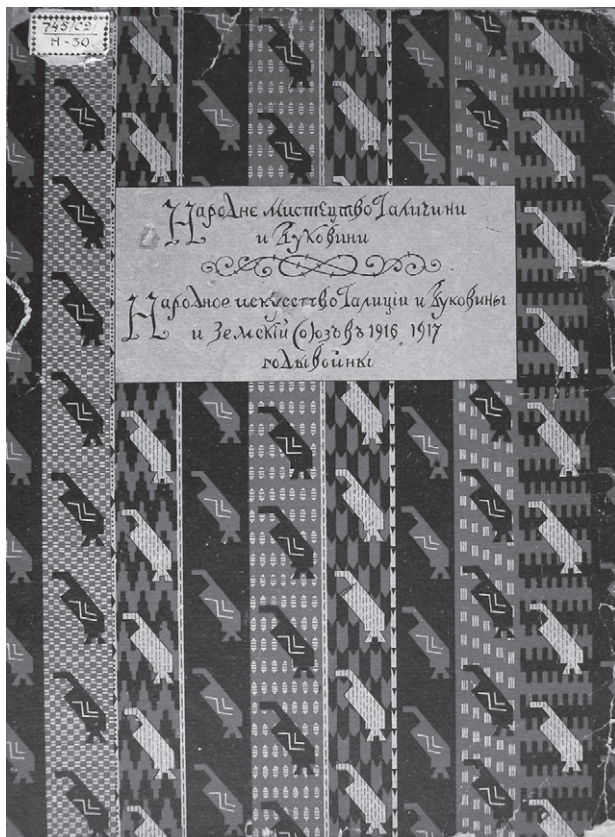
²⁾*Антонович В.* Твори. У Києві, 1932. Т. 1. С. 3–4. Антонович Володимир Боніфатійович (1834–1908) — історик, археолог, археограф, етнограф, нумізмат, громадсько-політичний діяч. Доктор російської історії, професор кафедри російської історії, декан історико-філологічного факультету (1880–1883), завідувач мюнцкабінету й музею старожитностей Київського університету св. Володимира, член-кореспондент ІАН (1902), почесний член Київського товариства старожитностей і мистецтв (далі — КТСМ) (1901).

³⁾Біляшівський Микола Федотович (Тодотович) (1867–1926) — археолог, історик мистецтва, музейник, державний і громадський діяч. Дійсний член НТШ (1909), УАН (1919). Член І Державної думи, УЦР. Директор КХПНМ (1902–1923). Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934) — історик, літературознавець, публіцист, громадсько-політичний і державний діяч. Дійсний член НТШ (1893), ВУАН (1923), АН СРСР (1929). Голова УНТ, УЦР (1917–1918). Доманицький Василь Миколайович (1877–1910) — літературознавець, фольклорист, історик, бібліограф, громадсько-політичний і кооперативний діяч. Єфремов Сергій Олександрович (1876–1939) — літературознавець, громадсько-політичний і державний діяч. Член, заступник голови УЦР. Дійсний член НТШ, УАН (1919), віце-президент (1922–1928) ВУАН. У справі СВУ засуджений до десяти років ув'язнення (1930). Помер у ярославській тюрмі. Реабілітований 1989 року.

Згідно з метричним свідоцтвом, Данило Щербаківський народився 30 (18 за ст. ст.) грудня 1877 року в с. Шпичинці Сквирського п-ту Київської губ. (нині Ружинського р-ну Житомирської обл.) у родині отця Михайла Щербаківського та його дружини Феодосії, уродженої Матушевської⁴⁾, яку М. Грушевський охаракте-

Широцький (Шероцький) Кость (Костянтин) Віталійович (1886–1919) — мистецтвознавець, педагог. Приват-доцент Петербурзького університету, професор Кам'янець-Подільського університету. Січинський Володимир Юхимович (1894–1962) — архітектор, художник, мистецтвознавець, громадсько-культурний діяч, педагог. Дійсний член НТШ (1930). Емігрував.

⁴⁾Починаючи з некрологів, один з яких написано, певно, з використанням відомостей, наданих В. Щербаківським (див.: *Біднов В.* Данило Щербаківський. С. 211), другий — Н. Коцюбинською (див.: *Коцюбинська Н.* Данило Михайлович Щербаківський. С. 1–2), у літературі переважно зазначали, що Д. Щербаківський народився 17 грудня. Ця дата фігурує також у кількох пізніших енциклопедичних статтях небожа вченого (див.: *Павловський В.* Щербаківський Данило. С. 3914; *Ibidem.* Shcherbakivsky, Danylo. Р. 624–625). Саме її виکارбували на надгробку, встановленому 1992 року на місці поховання Д. Щербаківського. Хоча в низці документів, включно з паспортною книжкою, зазначено іншу дату його народження — 18 грудня (на ці документи взувалося кілька авторів, наприклад, див.: *Мезенцева Г.* Дослідники археології України. С. 199; *Франко О. О.* Аналіз документів та матеріалів особистого наукового архіву Данила Щербаківського. С. 68; *Станиціна Г.* Особистість Данила Щербаківського за матеріалами наукового архіву Інституту археології. С. 225), думка сучасників, зокрема родичів Д. Щербаківського, змушувала з обережністю ставитися до неї. Утім, у метричному свідоцтві вказано, що Данило Михайлович народився саме 18 грудня (див.: *Метричне свідоцтво Д. Щербаківського.* 24 липня 1887 року // ДАК. Ф. 16. Оп. 340. Спр. 80. Арк. 10). Можна припустити, що непорозуміння викликано тим, що на 17 грудня (за ст. ст.) припадав день пам'яті його тезоіменитого святого — пророка Даниїла, а в той час зазвичай відзначали іменини (день ангела), а не день народження. Принагідно зауважимо, що 17 грудня як дату народження молодшого священникового сина відновлено в деяких клірових відомостях шпичинської церкви (наприклад, див.: *Клірові відомості церкви Різдва Богородиці в с. Шпичинці Сквирського п-ту Київської єпархії за 1914 рік* // ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1009. Спр. 1114. Арк. 400 зв. — 401). Історія з днем появи на світ ученого утаємничується тим, що в метричній книзі за 1877 рік запису

Обкладинка видання «Народне мистецтво Галичини та Буковини». 1919 рік

Виставка «Народне мистецтво Галичини та Буковини» в КХПНМ. 1917 рік. ЦДАМЛМ України

Виставка «Народне мистецтво Галичини та Буковини» в КХПНМ. 1917 рік. ЦДАМЛМ України

Виставка «Народне мистецтво Галичини та Буковини» в КХПНМ. 1917 рік. ЦДАМЛМ України

*Хрест на престольний. 1869 рік.
Дерево, різьблення. Галичина. Надійшов від
Данила Щербаківського 1916 року. НМУНДМ*

1914 року, до набутої влітку 1916-го пістинської кераміки, щодо якої М. Біляшівський зазначив: «Чудовий посуд прислали — дійшов відмінно, він з Пістиня, біля Коломиї — так сказав Свенціцький¹⁾, який дивиться дуже заздрісним оком на деякі миски — належить посуд до середини XIX ст.»²⁾.

Завдяки тому, що комітет КХПНМ зберіг за мобілізованими до війська співробітниками платню, Д. Щербаківський продовжував фінансово підтримувати родичів та учнів. Восени 1914 року, добре знаючи про властиве йому самообмеження у витратах і альтруїзм, касирка музею Катерина Позднякова благала: «Шлю Вам тисячу всяких найкращих побажань і трохи дечого поїсти, я та Валерія Євгенівна³⁾ спільно Вам посилаємо. Даниле Михайловичу, якщо Вам що-не-

будь потрібно, то Ви пишіть. Може, що-небудь з теплих речей. У мене є Ваші гроші, я відкладаю, то, я думаю, можна з них узяти карбованців 15–20 і купити Вам дещо з теплих речей. Даниле Михайловичу, Ви, будь ласка, на себе не скупіться, усе одно іншим роздасте, а самі, не дай Боже, застудитесь, тоді Вам ніхто не допоможе <...> Д. Мовчан⁴⁾ Вам теж від себе посилає 3 ф[унти] сала й дуже боїться, щоб Ви не образилися, але я його вмовила, що навпаки Ви зрадієте»⁵⁾.

Застереження К. Позднякової були марні — Д. Щербаківський щедро ділився коштами з ріднею, зокрема, оплатив лікування М. Іванченко й навчання на Вищих жіночих курсах її доньки (своєї кузини) Н. Самойлович. Якось відписав тітці до Олександрівська: «Там у мене у Києві у Біляшівського єсть зовсім зайві гроші, рублів 600, з якими я не знаю, що зробити. Зроби міні ласку, поїдь у Київ, до найкращих професорів. Нехай докладно подивляться тебе. Що скажуть — роби, лічись; може, треба куди поїхати — на які води чи на які грязі, чи ванни — бери гроші, їдь і лічись, не гаючи часу. Не запускай своєї слабості, ти ще ж потрібна — у тебе діти й внуки»⁶⁾. Невдовзі тітчин чоловік щирим словом згадав про Данилову допомогу — його чуйну, сповнену любові душу, котра серед воєнних жахів прагнула допомогти і в горі, і в біді⁷⁾.

Під час воєнної кампанії Д. Щербаківському кілька разів вдавалося навідатися до рідних, а також побувати в Харкові й Москві. Щоразу він вирушав на фронт із щемом у серці, що потверджує запис у його щоденнику від 5 березня 1915 року: «Повернувся з дому. Як сон, як дитяча казка або мрії юності, промайнули ці два тижні. Був усюди, де міг бути. Довгою низкою пройшли переді мною рідні, милі, дорогі обличчя, і тепер я так сумую за ними, за... життям. 8 місяців я відірваний від нього, але до поїздки додому я так заглибився в “це військове” життя, що не відчував усієї цінності й краси звичайного життя та сумував тільки за роботою — культурною улюбленою моєю роботою. А тепер знову тягне до життя.

⁴⁾Мовчан Данило Юхимович — служник КХПНМ.

⁵⁾Лист К. Позднякової до Д. Щербаківського. [Кінець жовтня — листопад 1914 року] // НА ІА. Ф. 9. Спр. 168/П-625. Переклад з рос. І. Х.

⁶⁾Лист Д. Щербаківського до М. Іванченко. [1915] // Там само. Спр. 168/9-1570. Чернетка.

⁷⁾Лист М. Іванченка до М. Щербаківського. 8 листопада 1915 року // ЦДІАК України. Ф. 2221. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 30 зв. Також див.: Білокін С. Нові матеріали до біографії Данила Щербаківського. С. 104.

Тарас Шевченко. Портрет Терезії Маєвської. 1843 рік.
Полотно, олія. Світлина 1920-х років з НА ІА

лу пластичних мистецтв, а вже звідти 9 березня 1919 року його передали до УНМ¹⁾. У доповіді міністра народної освіти М. Василенка Раді Міністрів Української Держави щодо виділення коштів на придбання творів для УНМ згадано деякі інші Шевченкові роботи (портрет Катеринич, малюнок «хата в Фастові, де жив Шевченко»²⁾ та ін.), проте в збереженій частині інвентарної книги музею їхнього опису нема³⁾. Доволі цікавою була Шевченкіана закладу, серед якої — рисунок М. Дмитрієва-Оренбурзького «Шевченко в труні», акварелі Г. Дядченка з краєвидами Керелівки⁴⁾.

Водночас із набуттям пам'яток для УНМ поповнювалася колекція КХПНМ, щоправда, не

¹⁾Інвентарна книга УНМ. 1918–1919 роки // ДАК. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 28 зв.

²⁾Доповідь міністра народної освіти М. Василенка Раді Міністрів Української Держави // ЦДАВО України. Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 22.

³⁾Детальніше про шевченківську збірку УНМ див.: Ходак І. Шевченкові твори в колекції Українського національного музею: зневажена сторінка з історії Української революції 1917–1921 років. С. 51–65.

⁴⁾Інвентарна книга УНМ. 1918–1919 роки // ДАК. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 15 зв., 20а зв. — 25 зв. Дядченко Григорій Кононович (1869–1921) — художник, вихованець Київської рисувальної школи М. Мурашка й ІАМ.

Тарас Шевченко. Портрет Михайла Лазаревського.
1858 рік. Папір, олівець, крейда.
Світлина 1920-х років з НА ІА

так активно, як у довоєнний період. Скажімо, 1918 року до історичного відділу надійшло чотириста сім, а до етнографічного — чотириста тридцять три пам'ятки. Історичний відділ надбав переважно різноманітні вироби зі срібла (майже дві з половиною сотні перснів, сережок, намист з монет, поясів тощо), а також понад п'ятдесят зразків церковного шиття, тридцять п'ять одиниць зброї, сімнадцять образів на дереві й полотні, тринадцять металевих ікон і хрестиків, одинадцять металевих посудин, сім каламарів тощо. Серед нових надходжень було чимало неординарних експонатів, наприклад ікони «Христос у точилі» (XVII ст.), «Св. Іван Воїн і великомучениця Варвара», «Деїсус», портрет Гамалії (усі — XVIII ст.) та ін.⁵⁾

⁵⁾Київський художньо-промисловий і науковий музей у 1918 році. *Наше минуле*. 1918. Чис. 3. С. 148. Нині згадані ікони та портрет зберігаються в НХМУ (інв. № І-16, І-269, І-75, Ж-181). Часом дослідники помилково вважають, ніби твори для КХПНМ закупили за кошти, асигновані урядом для поповнення УНМ (див.: Федорова Л. Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні, 1870–1910-і рр. С. 140).

Тарас Шевченко. Портрет Афанасії Лазаревської.
1859 рік. Папір, олівець, крейда.
Світлина 1920-х років з НА ІА

23 червня 1919 року більшовицька влада націоналізувала музей, назвавши його Першим державним¹⁾. Прагнучи хоч якось врятуватися від диктату політичних комісарів, М. Біляшівський запропонував учинити з ПДМ так само, як зі збіркою Ханенків (Другим державним музеєм), тобто передати його у відання УАН. Підпорядкування Київському губкопмису, на його думку, суперечило всеукраїнському характеру колекцій та напряду діяльності закладу, який доречніше було долучити до УАН і назвати Всеукраїнським народним музеєм²⁾. Заслухавши 21 березня 1921 року доповідь М. Біляшівського, Спільне зібрання Академії ухвалило «вдатися з відповідним умотивованим проханням до Народнього Комісара Освіти»³⁾. На жаль, реалізувати задумане не вдалося, що невдовзі призвело до

¹⁾Ковтанюк Н. Головний музей історії України. С. 117; Федорова Л. Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні, 1870–1910-і рр. С. 153–154.

²⁾Лист М. Біляшівського до УАН. 20 березня 1921 року // ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 26203. Арк. 4–4 зв.

³⁾Протокол № 92 Спільного зібрання УАН. 21 березня 1921 року // Там само. Арк. 1 зв.

Деїрус. Кінець XVII — початок XVIII ст. Дошка
соснова, темпера, олія, різьблення, золочення.
Надійшов від Івана Стешенка 1918 року. НХМУ

трагічних подій у долі музею та його провідних науковців.

Основні зусилля музейників у роки визвольних змагань, як засвідчив згодом Д. Щербаківський, були спрямовані на порятунок, перевезення до КХПНМ та впорядкування пам'яток культури з полишених власниками приватних помешкань, установ, складів, фондів: «<...> більшості завідувачів доводилось, спасаючи музейні речі по різних будинках Києва під час громадянської війни, тягати на своїх плечах статуї, бронзу, картини, складати їх на двуколку і самотужки вкупі з іншими співробітниками одвозити до Музею»⁴⁾. Водночас будівля закладу перебувала в кричному стані — до проблем з опаленням, водогонном, каналізацією додалися суттєві пошкодження, насамперед даху й вікон, спричинені бомбардуванням Києва більшовицьким військом на початку 1918 року. Усе це створювало загрозу для збереження і раніше набутих творів, і тих, що тисячами надходили в роки української державності⁵⁾. Д. Щербаківський у найскрутніший час перебрав на себе левову частину адмі-

⁴⁾Щербаківський Д. Додаток до протоколу засідання комітету ВІМШ від 1 грудня 1926 року // НА ІА. Ф. ВУАКу. Спр. 108/2. Арк. 29. Копія.

⁵⁾Там само. Арк. 35.

✻ НАЙАВТОРИ- ТЕТНІШИЙ ЗНАВЕЦЬ¹⁾

Д. Щербаківському, як і багатьом його сучасникам, була притаманна широта наукових інтересів, зумовлена й недостатньою диференціацією гуманітарного знання, і специфікою українського національного відродження початку ХХ ст. За свідченням самого дослідника, коли наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. розгорталося національно-культурне будівництво, зокрема музейна справа, і відповідні наукові студії, відчутно бракувало фахівців, тому «одній людині доводилося стояти на тому місці, де за нормальних умов повинно було б стояти десятеро»²⁾.

З одного боку, гуманітарні зацікавлення Данила Михайловича (історія, археологія, фольклористика, етнологія, історія літератури, музичного життя, пластичного мистецтва) укладаються в широке розуміння археології як дослідження будь-яких старожитностей, яке сповідували діячі Імператорської археологічної комісії й організатори всеросійських археологічних з'їздів. З іншого боку, його інтереси від початку мали виразне українознавче спрямування та корелювалися з орієнтацією В. Антоновича на вивчення національної історії з використанням цілого спектра гуманітарних дисциплін³⁾. Хоча з плином часу вони зазнавали трансформації, остаточно вче-

¹⁾Свого часу «найавторитетнішим знавцем українського мистецтва, побуту, етнології, знавцем мови, старій української літератури, музики, театру» назвав Д. Щербаківського його колега Ф. Ернст (див.: *Ернст Ф.* Подвижник музейної справи). Попри певну категоричність, саме це визначення обрано нами для назви підрозділу, присвяченого науково-дослідницькій діяльності вченого. Розглядуване питання частково висвітлено в дисертаційному дослідженні (див.: *Ходак І.* Наукова діяльність Данила Щербаківського в контексті історії українського мистецтвознавства першої третини ХХ століття. С. 70–82), монографії (див.: *Ходак І.* Збирання хатніх стінописів Уманщини: біографічні нариси. С. 88–94) і низці статей.

²⁾Щербаківський Д. М. Т. Біляшівський і українське мистецтво. *Записки Історично-філологічного відділу УАН.* Київ, 1926. Кн. 9. С. 38.

³⁾Стельмах С. Історична наука в Україні епохи класичного історизму: ХІХ — початок ХХ століття: монографія. С. 98.

Данило Щербаківський. НА ІА

ний не поривав із жодною галуззю знань, змінювалася лише їхня пріоритетність⁴⁾.

Уже конкурсна університетська робота Д. Щербаківського «Начерк політичної історії Луцького князівства до кінця ХІV століття» задекларувала появу талановитого історика, спроможного критично проаналізувати документальні джерела й праці попередників⁵⁾. Показово, що обрана ним тема цілком укладається в концепцію Київської історичної школи В. Антоновича, оскільки є характерним зразком регіонального дослідження «давньоруського» й «литовського» періодів української історії⁶⁾. Ба більше, тема його магістерської дисертації («Литва в період від смерті Вітовта до вступу на польський престол Казимира») засвідчила наміри спеціалізації саме в «литовському» періоді. Оскільки працю

⁴⁾Ходак І. Брати Щербаківські: на шляху досягнення феномена української церковної архітектури. С. 7.

⁵⁾Щербаківський Д. «Очерк политической истории Луцкого княжества до конца XIV в.». Конкурсне дослідження. 1 грудня 1900 року, 16 травня 1901 року // ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 44575. Арк. І–VIII, с. 1–377.

⁶⁾Кіян О. І. Ідейно-політичні та методологічні позиції Київської історичної школи Володимира Антоновича. *Український історичний журнал.* 2006. № 2. С. 160, 161.

Подружжя
Данилових
(сидять у центрі)
з ученицями
уманської гімназії.
У верхньому
ряду стоять:
друга зліва —
Таня Ласська,
третій —
син Данилових,
четверта —
Леся Хохол,
сьома — Ліда
Кочержинська;
у другому ряду
сидить перша
справа Люба
Краковецька. НА ІА

опікуватися загратованим колегою. Гімназисти та гімназистки, попри небезпеку бути відрахованими без права вступити до будь-якого іншого закладу, на допитах також не зрадили улюбленого вчителя, а згодом регулярно приходили до стін в'язниці, щоб висловити йому підтримку¹⁾.

Наприкінці 1912 року колишні уманські колеги: Г. Куриндін, Г. і К. Данилови, Є. Грабовська, М. Левитська — навідалися до Д. Щербаківського в Київ, гостювали у його сестри Євгенії, де за вечерею дехто з них уперше почув Шевченків «Заповіт». К. Данилова, котра погано розуміла українську, відчула, що для присутніх це була свого роду молитва, недарма пісню виконували стоячи, з особливим благоговінням. Після того товариство вирушило до Шпичинців, де разом з отцем Михайлом зустріли Різдво, що закарбувалося в їхній пам'яті назавжди²⁾.

Чимало вихованців підтримували контакти з Данилом Михайловичем навіть після закінчення гімназії. Зрозуміло, що насамперед ішлося про тих, хто вступив до Київського університету. Саме йому вони адресували листи з проханням умовитися зі студентами-уманчанами про спільне винаймання житла в Києві, позичити гроші і навіть через багато років у вирі революційних

потрясінь просили допомогти здобути вищу освіту³⁾.

Викладаючи в київських гімназіях, Д. Щербаківський вводив до курсів історії та географії чимало власне українського матеріалу. Тож не дивно, що він підтримував одного зі своїх колег — Д. Ревуцького, на якого недоброзичливці поскаржилися директору за те, що «викладач словесності дозволяє собі згадування українських письменників, а крім того в клясах поруч з демонструванням російських білін демонструє українські думи та пісні історичні»⁴⁾. Невдовзі нові підопічні дослідника переконалися, що доля подарувала їм не тільки блискучого викладача, але й справжнього друга. У переддень Першої світової війни випускний клас гімназії М. Клуссінш так звирявся своєму наставнику:

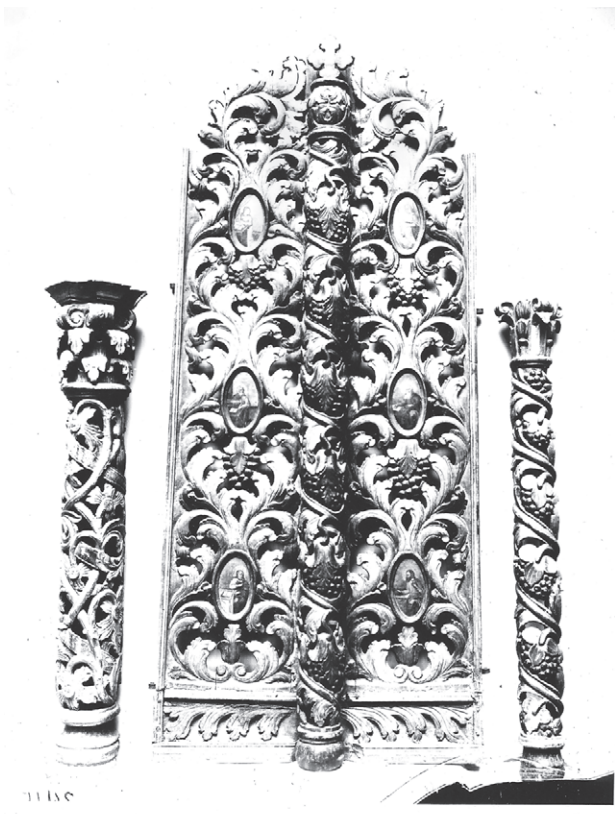
Сеять разумное, доброе, вечное
Вместе с другими на ниву Вы шли,
Но между ними один Вы сердечное
Слово участия нам принесли.
Падали духом мы, злобой горели,
Против врагов разгорались сердца,

³⁾Наприклад, див.: Листи П. Білика, О. Кочержинського, О. Колесникової до Д. Щербаківського. Б/д, 14 жовтня 1912 року, 16 серпня 1918 року // НА ІА. Ф. 9. Спр. 168/4-1207, 168/4-1278, 168/4-1277.

⁴⁾Ревуцький В. Титан музейної справи. С. 89.

¹⁾Суровцова Н. Спогади. С. 35–36.

²⁾Суровцова Н. Листи. С. 287.

Царські врата і колонки іконостаса з церкви Успіння Богоматері в с. Бершадські Піски Ольгопільського п-ту. XVIII ст. Дерево, різьблення, олія, золочення. Придбані Данилом Щербаківським 1908 року. Світлина 1910-х років з ІМФЕ

Царські врата і колонки іконостаса з Покровської церкви у с. Вишні Вінницького п-ту. XVIII ст. Дерево, різьблення, олія. Придбані Данилом Щербаківським 1908 року. Світлина 1910-х років з ІМФЕ

них надбань було кілька ікон¹⁾, але через брак інвентарних записів не вдалося уточнити, які саме.

Принципове значення для Д. Щербаківського як дослідника сакрального мистецтва мала експедиція 1908 року до Подільської губ., за результатами якої колекція музею, крім уже звичних типологічних груп пам'яток, поповнилася фрагментами іконостасного різьблення XVIII ст., насамперед царськими вратами та колонками іконостасів з Михайлівської церкви в с. Ходьківці Проскурівського п-ту²⁾, церкви Успіння Богоматері в с. Бершадські Піски Ольгопільського п-ту (нині Бершадського р-ну Вінницької обл.)³⁾, цер-

кви св. Кузьми й Дем'яна в с. Леяки Вінницького п-ту (нині Жмеринського р-ну Вінницької обл.)⁴⁾, Покровської церкви (1784) у с. Вишні Вінницького п-ту (нині — у складі м. Вінниці)⁵⁾. Крім того, дослідник сфотографував низку елементів іконостасного різьблення, скажімо, царські врата з церкви в с. Струнькові (нині — частина м. Гайворона Кіровоградської обл.). Набутком цієї експедиції також стала група ікон XVIII ст., написаних як на дерев'яній основі

в НХМУ (інв. № Д-154, 51) і НМУНДМ (Д-638). Новий дерев'яний храм у селі звели 1897 року замість старого, спорудженого 1737 року (див.: Приходи и церкви Подольской епархии. С. 778).

⁴⁾Інвентарна книга історичного відділу КМСМ / КХПНМ за 1898–1914 роки // НА НХМУ. Оп. 1 (1885–1917 рр.). Спр. 3 [інв. № 503, 1731, 1732]. Нині зберігаються в НХМУ (інв. № Д-155, 40, 35).

⁵⁾Інвентарна книга історичного відділу КМСМ / КХПНМ за 1898–1914 роки // НА НХМУ. Оп. 1 (1885–1917 рр.). Спр. 3 [інв. № 504, 1733–1736]. Нині зберігаються в НХМУ (інв. № Д-159, 31–33).

¹⁾Перелік творів, отриманих КХПНМ від Д. Щербаківського в 1905–1906 роках // Там само. Арк. 127, 128.

²⁾Інвентарна книга історичного відділу КМСМ / КХПНМ за 1898–1914 роки // Там само. Спр. 3 [інв. № 501, 505, 524]. Нині зберігаються в НХМУ (інв. № Д-158, 43, 48).

³⁾Інвентарна книга історичного відділу КМСМ / КХПНМ за 1898–1914 роки // НА НХМУ. Оп. 1 (1885–1917 рр.). Спр. 3 [інв. № 502, 1729, 1730]. Нині зберігаються

Страсті Христові. Кінець XVI ст. Дошки ялинові, левкас, темпера.
 Із церкви в с. Білі Ослави, Галичина. Надійшли від Данила Щербаківського 1916 року. НХМУ

Кольорові ілюстрації

Христос. 1753 (?) рік. Дошка соснова, левкас, олія, різьблення, ліплення, сріблення, золочення. Із Троїцької церкви в с. Кам'яна Криниця Балтського п-ту. Придбаний Данилом Щербаківським 1908 року. НХМУ

Св. Параскева з житієм. Середина XVIII ст. Дошка липова, темпера, олія. Із церкви св. Параскеви в с. Лоївці Гайсинського п-ту. Надійшла від Данила Щербаківського 1914 року. НХМУ

Килим. 1831 рік. Вовна, ручне ткацтво. Із с. Максимівки Уманського п-ту.
Надійшов від Данила Щербаківського 1908 року. НМУНДМ

Килим. ХІХ ст. Вовна, ручне ткацтво. Із с. Старо-Луз Ольгопільського п-ту.
Надійшов від Данила Щербаківського 1908 року. НМУНДМ

Кольорові ілюстрації

Невеличке ошатне видання приваблювало вже своєю обкладинкою, оскільки молодий художник В. Кричевський¹⁾ зумів гармонійно поєднати стилізовані (так звані нарбутівські) шрифти та графічну інтерпретацію відомого портрета отамана війська Донського Данила Єфремова²⁾. Для внутрішнього оформлення було використано ініціали, лінійки і кінцівки роботи Г. Нарбута. Хоча елементи з молотами, косами та іншою пролетарською атрибутикою дещо дисонували зі змістом каталогу, вони засвідчили шану авторів видання до одного з ініціаторів великого проекту часів української революції. На думку М. Філянського, ця праця довела, що на заваді художньому оформленню книги стояв не брак творчих особистостей, технічних можливостей чи коштів, а байдужість і несмак окремих відповідальних осіб³⁾.

Під час експонування виставки «Український портрет XVII–XX ст.» Д. Щербаківський продовжував поповнювати музейну збірку творами портретного жанру, зокрема, з останньої експедиції, проведеної в липні — вересні 1926 року до Шепетівської та Могилівської округ, привіз до ВІМШ вісім портретів духовних і світських осіб⁴⁾.

¹⁾Після виходу у світ монографії В. Павловського (див.: Павловський В. Василь Григорович Кричевський: життя і творчість. С. 161) автором обкладинки часто називають Василя Григоровича Кричевського, хоча насправді її створив його молодший син Василь. Знаний нині переважно як художник кіно, що оформив на Одеській і Київській кінофабриках шістнадцять стрічок, включаючи «Землю» О. Довженка, та живописець, Василь Васильович Кричевський (1901–1978) у ранній період мав іншу спеціалізацію. У 1919 році він вступив до УАМ (від 1922 року — ПІМ), майстерню художньої оздобы будинку (кераміка, дерево, тканина) якої закінчив 1923 року. Під час навчання працював декоратором у театрі Товариства українських акторів у Києві й Ромнах (1920), художником-інструктором на фаянсовому заводі в Будах (1923), виконував графічні замовлення. Закінчивши інститут, залишився займатися з молодшою групою студентів майстерні художнього оздоблення будинків та обійняв посаду керівника майстерні художньої обробки дерева Київської художньо-індустріальної профшколи, де впродовж 1928–1930 років (після реорганізації школи в Київський художній технікум) викладав ще й рисунок (див.: Особова справа В. Кричевського // ДАК. Ф. Р-360. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 1–17).

²⁾Тут маємо рідкісний випадок в історії мистецтва української книги 1920-х років, оскільки збереглося не тільки чимало примірників видання з обкладинкою, відбитки обкладинки (зокрема ті, що свідчать про пошуки формату, тону тла), а й кліше (Музей книги та друкарства України, інв. № гр-9060).

³⁾Філянський М. Зазнач. твір. С. 228.

⁴⁾Ернст Ф. Загальний список речей, добутих Д. Щербаківським під час експедиції на Поділля та Волинь у лип-

Каталог виставки «Український портрет XVII–XX століть» [автор обкладинки – Василь Кричевський (молодший)]. 1925 рік. НБУВ

з двох костелів Ізяслава — св. Яна (Іоана Хрестителя) та Бернардинського. Дослідник припускав, що низка творів, віднайдених на хорах першого з храмів, походила з костелу в Дедеркалах (нині — с. Великі Дедеркали Шумського р-ну Тернопільської обл.)⁵⁾.

Невдовзі після смерті Д. Щербаківського ставлення до його наукової діяльності й каталогу виставки «Український портрет XVII–XX ст.» зосібна зазнало радикальних змін — позитивна опінія змінилася потужною критикою. Від кінця 1920-х років у зв'язку з розгортанням боротьби з

ні — вересні 1926 року // НА НХМУ. Оп. 1 (з 1918 року). Спр. 7/131. Арк. 56. Про портрети, що нині зберігаються в НМІУ, див.: Литовченко А. Експедиція Данила Щербаківського 1926 р. на Поділля і Волинь. Портрети з Ізяслава. Острозька давнина. Острог, 2019. Вип. 6. С. 322–334.

⁵⁾Інвентарна книга історико-побутового відділу ВІМШ за 1924–1926 роки // Там само. Спр. 36 [інв. № 12316–12323].

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- А**
Аарон, пророк — 493
Абакумов П. — 96
Абдаллак — 371
Абросимова Світлана — 45, 370
Авер'янова Л. — 420
Авраам, святий — 264, 270, 418, 442
Авраамка (Абрамка), книжник — 82
Авріль Марія — 274
Агін Олександр — 145
Аглаїда, черниця — 385, 388
Адам — 414
Адольф Густав — 481
Айвазовський Іван (Айвазян Ованес) — 145, 342
Айналов Дмитро — 208, 237, 307
Аксаков Сергій — 74
Александрович Володимир — 423, 430
Александрович Георгій (Юрій) — 87, 257-258
Александровська Софія — 314, 491
Алексеев Федір — 207
Алешо Олександр — 99, 101, 213, 224-225, 227, 278, 317
Альошин Павло — 233
Амеліна Лариса — 12, 85
Андреев Павло — 297
Андрієвський Олексій — 454
Андрій Юродивий — 430
Андріуца А. — 420
Анна, свята — 60, 264
Антокольський Марко (Мордух) — 145
Антоній Падуанський — 361, 438
Антоній Печерський — 39, 411, 421, 424-425, 437, 473
Антоній (Храповицький), митрополит Київський і Галицький — 231, 237
Антонович Володимир — 53, 61, 63, 75, 77, 82-84, 140, 150, 200, 217, 248, 302, 311, 438, 444, 460, 504, 508
Антонович Дмитро — 7, 13-14, 16, 25-26, 48, 148, 176, 180, 218, 228-232, 282, 285-287, 290, 293, 321, 343, 402, 409, 444, 481, 501-503, 506, 510
Антонович Євген — 37-38
Антонович З. — 213
Антонович Марко — 218
Антонович-Мельник (Антонович) Катерина — 44, 46, 150, 239, 257, 294, 336
Антропов Олексій — 473
Аполлінарій, єпископ Чигиринський — 54
Апостол Данило — 471
Арій — 414
Арсеніч Петро — 316-317
Арсеній (Москвін), митрополит Київський і Галицький — 56
Арсланов Віктор — 365
Артюхова (Іванова-Артюхова) Аделаїда — 22, 128, 307, 309
Аршеневський Сергій — 468
Асеева Наталя — 22
Атлантова Людмила — 28, 363
Афанасьєв Василь — 25-26, 284-287, 502
Афендик Олена — 353
- Б**
Бабаєва Емма — 128
Багалій Дмитро — 80, 222, 311, 313, 402
Багрій Олександр — 278
Баєвський Вадим — 117-118
Бажан Микола — 36, 108, 447
Бажан Олег — 20, 22, 338
Бажан Платон — 447
Бажанов Микола — 148
Бажанова Катерина — 148
Базилевич Василь — 246, 340-341, 346
Балавенський Федір — 187, 284
Балашов В. — 140
Балицький Павло — 192, 374
Бальмен Сергій де — 354
Баранович Олексій — 337-338
Барашкова О. — 420
Барвінок Володимир — 238, 267, 450
Барський Петро — 108
Бартрам Микола — 152, 156
Барцихівська Н. — 395
Батовський Зигмунт — 208
Бахтін Костянтин — 184
Башилов Михайло — 354
Безбородько, князь — 73
Безвенглінський Борис — 211
Безперчий Дмитро — 345
Безсмертний Володимир — 267
Бейдик О. — 28
Бейтель Антоніна — 47, 83, 275-276, 483
Белюга Петро — 211
Бенецька Марія — 147
Березова Світлана — 31
Березовська Марія — 358
Березовський Артем — 358
Беркут Захар — 418
Берладіна Оксана (Ксенія) — 243
Бернштейн Р. — див. Бернштейн-Вішніцер Рахель
Бернштейн-Вішніцер Рахель — 488
Берченко Євгенія — 392
Бестужев (Марлінський) Олександр — 69
Белікова Галина — 9, 30-31, 418
Бик, гімназист — 71
Биковський Лев — 469
Бистрицький Михайло — 321
Бичков Іван — 202
Біднов Василь — 15, 53, 71-73, 210, 343
Білан Юрій — 31
Білевич Кесарій — 274
Білецький Єремія — 461
Білецький Олександр — 355, 439
Білецький Платон — 23, 25-26, 31, 379, 483
Білик Галина — 130
Білик П. — 281
Білозерський Кирило — 466
Білокінь Сергій — 10, 12, 22, 24, 26-27, 34, 36, 45, 65, 71-73, 103, 118, 165, 172-173, 175, 192, 196, 214, 217, 232, 274, 284-286, 288, 299, 305, 307, 310, 320-321, 325, 339, 341-342, 358, 464, 466, 468-469, 497, 500, 507, 515, 518

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- А**встрія — 124, 229, 267
Австро-Угорська імперія — 406-407
Австро-Угорщина — 139, 407
Адамівка — 368
Азербайджан — 86, 221
Акмолінськ — 229
Алушта — 145
Альпи — 503
Ангелівка — 158
Англія — 75
Андрушівка — 103, 107-108, 111
Андрушівський р-н — 54, 212, 384
Аннопіль — див. Ганнопіль
Антипівка — 383
Аполянка — 133
Аргентина — 25, 126, 267
Аркадіївці — 440
Ассирія — 495
Атлантида — 9
Аугсбург — 18, 67
- Б**абанка — 133, 213
Бабушки — 384
Базниківка — 158
Баку — 86
Баламутівка — 159
Балинці — 166
Балтський п-т — 103, 112, 248, 412-413, 416
Бандурове — 393
Банилів — 159
Барвінківський р-н — 369
Баришівка — 195
Безпечна — 99, 383
Бердичів — 279, 484
Бердичівський п-т — 211-212, 247, 383-384, 386-388, 424, 438, 487
Бережанський р-н — 158
Бережинці — 384
Берездів — 434, 436
Берестейська обл. — 123
Берестя — 402
Берислав — 307
Берлін — 274, 418, 465, 488, 501
Бершадський р-н — 210, 213, 412-415, 448, 484
Бершадські Піски — 415, 417
Бершадь — 87, 448
Бессарабія — 376, 402, 488
Бессарабська губ. — 86, 127, 246
Бжеський п-т — 427
Бжесько — 427
Бистрівка — див. Бистріївка
Бистріївка — 212
Біла Церква — 60, 421
Білики — 93
Білі Ослави — 167, 404, 431-432
Білогірський р-н — 449, 492
Білогородка — 394, 492, 497
- Білорусь — 7, 123, 128, 214, 216, 384, 420, 449
Білоцерківці — 354-355
Білоцерківщина — 393
Бірки — 83
Благовіщенський р-н — 412-413, 448
Блюдники — 160
Бобровиця — 383
Бобровицький р-н — 383, 417
Богополь — див. Первомайськ
Богородчанський р-н — 158, 160, 163
Богудзенька — див. Листопадівка
Богуславський р-н — 90, 418
Божиків — 158
Бойківщина — 408
Болгарія — 312
Болотянка — 483
Бонарівка — 421
Борзнянський п-т — 128, 388-389
Борисівка — 386
Бориспіль — 36, 195, 308, 499
Бориспільський р-н — 471
Боровиця — 130-131, 368
Борщів — 158
Борщівський р-н — 158, 160
Борщівці — 209, 272, 395
Босий Брід — 425
Боспор — 30
Ботушань, п-т — 488
Бохнія — 427
Бочківці — 158
Боярка (Києво-Святошинський р-н) — 70, 210
Боярка (передмістя м-ка Білики Кобеляцького п-ту) — 93
Брагінський р-н — 128, 384, 449
Браїлів — 274, 499
Брацлав — 454
Брацлавський п-т — 248, 361
Бровари — 195
Броди — 205, 427, 498
Бродівський р-н — 427
Брусилів — 454
Брусилівський р-н — 67
Буди — 482
Буенос-Айрес — 25
Бужин — 131
Бузаки — 123, 413-414, 448
Буковина — 18, 34, 164, 173-174, 385, 402, 406-407, 409, 418, 425, 458, 475, 484, 488, 497, 510
Бурканів — 158, 163-164, 172, 342, 344
Бурти — 395
Буський р-н — 427
Бучацький р-н — 158
Буша — 400, 444
- В**анівка — 421
Вапнярка — 275
Варковичі — 427
Варшава — 17, 218, 351, 400, 504